



## МИТЕЦЬ І НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ

*Станіслав Димченко*

### **ТВОРЧИСТЬ ГНАТА ХОТКЕВИЧА ТА УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА КУЛЬТУРА**

Гнат Мартинович Хоткевич (1877—1938) посів помітне місце в історії української культури ХХ ст. як письменник, мистецтвознавець, бандурист-віртуоз, викладач, композитор, режисер, етнограф, фольклорист, організатор і керівник народних художніх колективів. У кожній з цих галузей він залишив яскраві віхи, багато що вперше здійснено ним.

Життєвий і творчий шлях Г. М. Хоткевича був не простим. Детальну характеристику йому подано у вступній статті Ф. Погребенника до видання "Гнат Хоткевич. Твори в двох томах" (К., Дніпро, 1966). Ми ж коротко розглянемо його музичну діяльність.

Виходець з простої трудової сім'ї (батьки — кухарі в харківського купця), він у 1900 р. блискуче закінчив Харківський технологічний інститут і залишився на скромній посаді в технічному відділі Харківсько-Миколаївської залізниці. У вільний час до самозабуття займався літературою, музикою, театром, провадив активну просвітительську і громадську роботу.

В ті роки Харків був уже великим промисловим і культурним центром. Наростав могутній революційний рух, очолюваний політично зрілим пролетаріатом. У культурному та громадському житті рідного міста знайшов своє місце й Г. Хоткевич. Він став активним борцем проти царату, брав участь у маївках, політичних демонстраціях. В період першої російської революції допомагав організації збройного повстання, під час харківського загального страйку влітку 1905 р. був учасником барикадних боїв. Робітники обрали його головою комітету і в грудні послали делегатом на Всеросійський з'їзд залізничників до Москви. Коли царські війська придушили в Харкові збройні виступи робітників, перейшов на нелегальне становище і незабаром емігрував у Галичину. Повернувся до Харкова лише в 1912 р.

Зв'язок з робітничим класом та його революційною боротьбою визначив демократичну спрямованість всієї діяльності Г. М. Хоткевича й надав їй прогресивного характеру. Метою його було сприяти формуванню народної демократичної культури в середовищі робітничого класу. Він створював художні гуртки на підприємствах, робітничих околицях міста і в селах Харківщини, очолив комісію видань "народних книжок" для робітників, активно працював у Товаристві письменності, яке вело значну навчально-просвітительську роботу.

З історії української культури відомо про створення Г. М. Хоткевичем першого робітничого театру на Україні. Його було відкрито в 1903 р. в Харківському Народному домі, який незадовго перед тим побудувало Товариство письменності. Робітнича публіка бачила в ньому свій

театр і гаряче його підтримувала. Труппа складалася з 150 робітників парово-збудівного та інших заводів. З великим натхненням вони ставили всім зрозумілі й доступні п'єси Карпенка-Карого, Кропивницького, Квітки-Основ'яненка та інші. Відкриття такого театру напередодні першої російської революції мало велике політичне значення і підкреслювало демократичний, революційний характер діяльності його організатора.

Як передова людина свого часу Гнат Мартинович вважав служіння народові своїм покликанням. Його глибоко хвилювали побут, історія, культура народу. Через усе життя він проніс синівську любов до народного мистецтва. Народна поезія, музика, пісня були основними у формуванні Г. М. Хоткевича як музиканта, письменника, вченого. І не випадково в його багатогранній діяльності таке помітне місце посіла фольклористика. Він провів велику роботу по збиранню і вивченню фольклору, зокрема пісенного, активно сприяв його поширенню. Ця робота зміцнювала зв'язки Г. Хоткевича з широким демократичним рухом на Україні. Всілі за краями представниками цього руху — Іваном Франком, Лесею Українкою, Миколою Лисенком Гнат Хоткевич розглядав народну пісню як найвищу етичну й художню цінність, як вираження прагнень трудящих. А в пропаганді її вбачав засіб збагачення й підвищення культури народу.

Увагу його особливо привертють українські думи. Постійне спілкування із сліпими народними музикантами-кобзарями й лірниками — дало йому змогу записати багато дум та історичних пісень. Деякі з них він опублікував у популярному виданні "Думи і пісні з "Вечора бантури"

Твори українського народного епосу та мистецтво їх виконавців Г. М. Хоткевич пропагував усе життя. В історію української культури увійшов організований ним виступ сліпих народних музикантів на XII Археологічному з'їзді, що відбувся у Харкові 1902 року, що сприяв пропаганді кобзарського мистецтва серед широких верств населення і значною мірою його дальшому розвитку.

Дуже уважно ставився Г. Хоткевич до вивчення й пропаганди народних обрядів. Часто буваючи у багатьох селах Харківщини й Полтавщини, він записував, обробляв і потім виконував силами місцевих самодіяльних колективів пісні, танці. В 1916 р. до тематичного вечора "Поезія символіка українського весільного ритуалу" він із селянами підготував показ на сцені всього весільного обряду. Гнат Хоткевич збирав також веснянки і в окремому виданні зробив їх літературний опис, що має наукове значення як одна з перших спроб систематизації цього жанру.

Так само захоплено займався Г. М. Хоткевич і західноукраїнським фольклором у роки вимушеної еміграції. Зачарований гуцульським краєм, закоханий в його людей і природу, він вивчав життя народу, його звичаї, побут, мову, багатий і самобутній фольклор. Опрацював цілу збірку легенд про опришків — народних месників за зло й несправедливість панів. Ця збірка не була видана, але багато що з неї згодом органічно вплелось в тканину найвизначніших творів Гната Мартиновича Хоткевича — повісті "Камінна луна" та п'єси "Довбуш"

Тут же в 1910 р. в невеличкому гірському селі Краснолів (теперішній Верховинський район Івано-Франківської області) Г. Хоткевич створив перший гуцульський театр — незвичайний театральний-етнографічний ансамбль силами місцевих жителів. Написав для нього цикл п'єс і з величезним успіхом гастролював по Гуцульщині, Буковині, Польщі. Діяльність цього театру становила цілий етап культурного розвитку Гуцульщини, про що відомо з історії краю та українського театру. Таким чином цей визначний діяч прагнув підтримати демократичну культуру, а разом з нею національно-визвольний демократичний рух і на західних землях України.

Після повернення до Харкова Г. М. Хоткевич запросив кількох учасників гуцульського театру й організував концертну труппу, яка потім багато виступала в Києві, Одесі, Миколаєві та інших містах України. У березні 1914 р. вони з програмою "Гуцульські вечори" виїхали до Москви. Вперше в історії широка російська публіка побачила гуцулів, їх багату й самобутню культуру.

Пристрасний шанувальник української народної творчості. Гнат Хоткевич у той же час завжди був проти будь-яких виявів буржуазного націоналізму, шовінізму, засуджував протиставлення українського фольклору фольклорові інших народів. І не випадково в 1913 р., коли Московська етнографічна комісія розпочала організовувати великий цикл пересувних етнографічних концертів, запросили саме його.

Гнат Мартинович розробив і опублікував детальну програму концертів силами представників багатьох національностей Росії. В ній, зокрема, читаємо: "У цих концертах повинна бути представлена вся Росія в усій різноманітності народностей, що населяють її. Всі вони, великі й малі, слов'янські, і християнські, і язичники, пройнуть перед зором глядачів з усім багатством своєї великої чи малої культури" Цей документ свідчить про глибоке знання ним фольклору різних народів нашої країни. Почалася імперіалістична війна, і етнографічні концерти не відбулися, але сам задум їх свідчив про широту фольклорних інтересів Г. Хоткевича, про його інтернаціоналістські погляди на народне мистецтво.

Він широко використав це духовне багатство в своїй музично-педагогічній і композиторській роботі. На фольклорній основі створив репертуар для бандури — понад 70 п'єс в доступній аранжировці. Музична мова його оригінальних творів-романсів на вірші Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Юрія Федьковича, численних хорів, хорової поеми "Гайдамаки" та багатьох інших також відзначається стилістичною та інтонаційною близькістю до української народної творчості.

У Г. М. Хоткевича нема спеціальних теоретичних досліджень про фольклор. Однак у різних працях знаходимо цінні теоретичні зауваження, спостереження, висновки, що стосуються специфіки стилю української народної пісні, її музично-образного змісту. При цьому він виходив із власного збирацького й дослідницького досвіду, а також з наукових досягнень вітчизняної фольклористики.

Свій внесок зробив Гнат Хоткевич у дослідження й розвиток народного інструментарію. У великій праці "Музичні інструменти українського народу" (1930) він дав глибоку і всебічну характеристику бандури, ліри, цимбалів та багатьох інших інструментів, детально описав кожен з них, аналізуючи всі відомі йому різновиди конструкції, багато уваги приділив інструментальному репертуарові, та його виконавцям, ролі інструментів у супроводі пісень і сольній грі. Дослідження це й понині не втратило свого практичного й наукового значення.

Особливо багато уваги Г. Хоткевич приділив бандурі. Як виконавця-віртуоза, його завжди хвилювали питання, пов'язані з розвитком технічних та акустичних даних цього інструмента, з його виражальними можливостями та стабілізацією строю. Ще на початку 1900-х років він створив "Підручник гри на бандурі" (виданий у 1907 р.). Це був перший на Україні посібник-самовчитель для бандуристів-початківців. Цікаво, що тут автор виходить за рамки чисто технічного посібника і прагне розширити кругозір початківців відомостями з теорії музики (в легко доступній формі викладає такі поняття як ритм, тональність, інтервали, ключі та ін.). Він освітлює також історію виникнення бандури, розповсюдження її на Україні та в Росії аж до початку ХХ ст. Прагнення дати початки музичної освіти найширшим колам любителів музики природно узгоджується із загальною спрямованістю всієї його культурно-просвітительської діяльності.

Про все, що зробив Гнат Мартинович Хоткевич для розвитку культури, зокрема музичної, розповісти у невеликій статті неможливо. Широта наукових і творчих зацікавлень, неосяжність виконаної чи започаткованої роботи, незвичайний ентузіазм у всьому, "вперше в історії", "увійшло в історію" — такими словами можна характеризувати особистість і діяльність цього видатного діяча української національної музичної культури.

Рівне